

ліва гэта заўважна ў адносінах да малодшай узроставай групы, пакуль дзіця не ўключана ў афіцыйныя, калектыўныя формы грамадскіх адносінаў, якімі з'яўляецца сістэма дашкольнага і школьнага выхавання, а знаходзіцца ў сям'і.

ЛІТАРАТУРА

1. Сержпутоўскі, А.К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / прадм. У.К. Касько. – Мінск: Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
2. Ракава, Л.В. Традыцыі сямейнага выхавання ў беларускай весцы / Л.В. Ракава. Мінск: Ураджай, 2000. – 111 с.
3. Аверьянова, Н.И. Вскармливание ребёнка первого года жизни: учеб. пособие / Н.И. Аверьянова, А.А. Гаслова. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 192 с.
4. Беларусы / В.К. Бандарчык [і інш.]; рэдкал.: В.К. Бандарчык [і інш.]; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – Т. 5: Сям'я. – 375 с.
5. Никифоровский, Н.Я. Очерки Витебской Белоруссии. VI: Игры и игроки / Н.Я. Никифоровский // Этнографическое обозрение. – М., 1897. – № 3. – С. 21 – 66; Очерки Витебской Белоруссии. II: Дудар и Музыка // Этнограф. обзор. – М., 1892. – Кн. 13 – 14. – № 2 – 3. – С. 172 – 174.
6. Гоптаревский, И. Надзор за крестьянскими детьми в страдную пору / И. Гоптаревский // Гродненские губернские ведомости. – 1905. – № 24. – 24 июня. – С. 6.

ТРАДЫЦЫЙНАЯ ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА ПАДЗВІННЯ Ў МАТЭРЫЯЛАХ АРХІВА «БЕЛАРУСКАГА ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНАГА АТЛАСА»

канд. філал. навук, дац. **М.П. АНТРОПАЎ**

(Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі, Мінск)

Разглядаецца арэальная распаўсюджанасць народнай тэрміналогіі жаніўнай абраднасці на тэрыторыі Беларускага Падзвіння. Канстатуецца супрацьпастаўленасць двух падзвінскіх арэалаў гэтага сегмента беларускай традыцыйнай духоўнай культуры – заходняга і ўсходняга, прычым якраз у заходняй канцэнтруецца найбольшая колькасць этналінгвістычных старажытнасцей. Магчыма, апошняе звязана з тым, што адзначаная тэрыторыя з'яўляецца, з аднаго боку, гістарычным крывічска-дрэгавіцкім памежжам, а з другога – зонай шматаяковага славянска-балтыйскага этнакультурнага і этналінгвістычнага кантактавання.

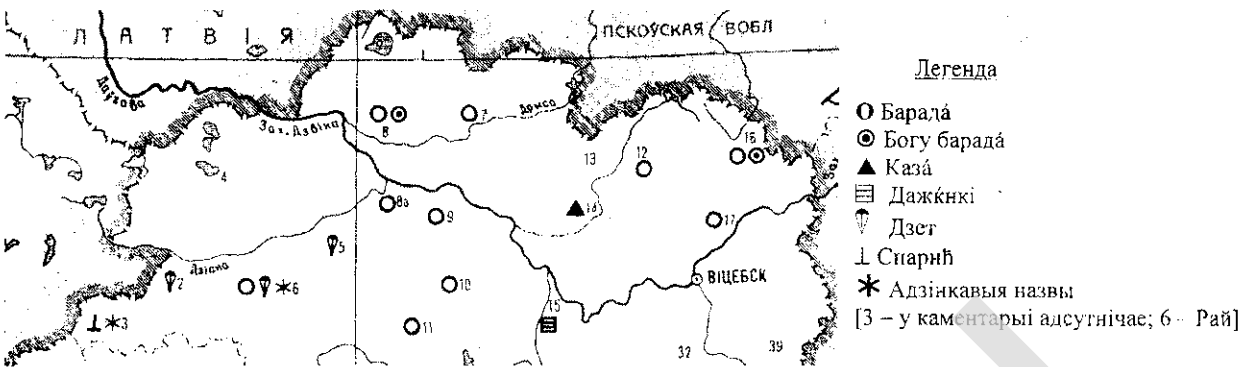
Рукапісныя матэрыялы архіва «Беларускага этналінгвістычнага атласа» (далей БЭЛА), сабраныя ў асноўным па адзінай анкетце-апытальніку «Народная культура Беларусі»¹ ў 1984 – 1993 гады змяшчаюць значную колькасць сведчанняў з населеных пунктаў басейна Заходняй Дзвіны – Беларускага Падзвіння. Гэтаму вялікаму па тэрыторыі этнакультурнаму рэгіёну ў даследчыцкім плане «папанцавала» значна меней, чым, напрыклад, Палессю, (этно)лінгвістычная, фальклорная і ўласна этнаграфічная бібліятэкі якога цаліваюць тамы і тамы манаграфій, атласаў і слоўнікаў, нарэшце многія сотні артыкулаў. Між тым падзвінская спадчына традыцыйнай духоўнай культуры ніяк не меншая і ў такой жа ступені адметная, што і тэрытарыяльна супрацьлеглая палеская, аб чым сведчаць як работы класікаў беларускай гуманітарыстыкі, а сярод іх, перш за ўсё М.Я. Нікіфароўскага і А.П. Сапунова, чыя выдатная праца «Рака Заходняя Дзвіна» пабачыла свет больш як стагоддзе назад [2], так і сучасныя даследаванні [3, 4].

Сціплым унёскам у адзначаным кірунку можа, як падаецца, быць аналіз падзвінскіх найменняў дажынальнай «барადы» – нязжатага з адмысловымі мэтамі, абумоўленымі традыцыйнымі ўяўленнямі, пучка (касмыля) жыта, які пакідалі на полі. Як вядома, усе гэтыя найменні захоўваюць «культурную» семантыку. Прапанаваны аналіз падаецца тым больш актуальным, што картаграфаванне «бародных» намінацый раней ужо было здзейснена: у 3 томе «Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак» (далей – ЛАБНГ) сярод вельмі нешматлікай колькасці карт, якія адлюстроўваюць лексічныя асаблівасці традыцыйнай народнай духоўнай культуры, змешчана наступная [5, карта № 270] і разгорнуты каментарый да яе [5, с. 97 – 98].

Геаграфія падзвінскай «барადы» прадстаўлена на падставе матэрыялаў архіва ЛАБНГ, сабраных па пытанні № 2938 адпаведнай інструкцыі [6, с. 133]: «Я.[к] н.[азываўся] нязжаты касмык жыта, які пакідалі на полі: барада, лібарада, Іллі барада...». Тут картаграфаваны 6 найменняў і словазлучэнняў, зафіксаваныя ў 15 з 20 абследаваных населеных пунктах (усяго асобных фіксацый – 19): *барада, Богу барада,*

¹ Нязначна падкарэктываваная мадыфікацыя вядомай спецыялістам праграмы «Народная культура Палесся», апублікаванай у [1, с. 47 – 49]. Частка матэрыяла збіралася таксама па праграме «Палескага этналінгвістычнага атласа» [1, с. 21 – 46].

каза, дажынкi, дзед, старнi; не дыферэнцыраваны, г. зн. паказаны адным знакам як адзiнкавыя і лексема з і пункта (паказаная як адзiнкавая назва з Магуноў Пастаўскага р-на ў каментарыі адсутнiчае): рай; у 5 н. п. назва не зафіксаваная. Карта з’яўляецца дастаткова інфарматыўнай; тым не менш яна дае толькі самае агульнае ўяўленне аб распаўсюджанні намінацый, звязаных з дажынальным абрадам і яго асноўным матэрыяльным атрыбутам¹ у Падзвіннi.

Карта 1 (рэпублікацыя падзвінскай часткі). Барада (абрад у час жніва)

У архіве БЕЛА занатаваныя адказы на два віды пытанняў, звязаных з «барадой»: і) праграмы «Палескага этналінгвістычнага атласа» (пытанне № 8 «Борода» падпраграмы VII. «Сев и жатва»: а) Как назывались колосья, которые при окончании жатвы оставляли в поле (*коза, борода, перепелица, дожинки, квитка* и т. д.). Сколько колосьев оставляли? Должны ли они были расти из одного зерна?; б) Что делали, оставляя «бороду»: связывали красной ниткой, надламывали, заплетали в косу, обкладывали горстями соломы или камнями; пропальвали, разрыхляли землю серпом; обливали водой; клали внутрь хлеб, соль и т. д.?) і анкеты-апытальніка «Народная культура Беларусі» (пытанне № 22: «Як называліся калосся, якія пры заканчэнні жніва накідалі ў полі (напр., *барада*)? Што з імі рабілі?»). Відавочна, што першая група пытанняў арыентава збіральніка як на фіксацыю базавага абрадавага наймення, так і на апісанне ўласна абраду, тады як «кароткая» праграма скіравана амаль выключна ў лінгвістычны бок, і хаця другое пытанне ўсё ж такі мае на ўвазе пэўныя этнаграфічныя сведчання, аднак як раз гэты бок прадстаўлены ў матэрыялах спарадычна.

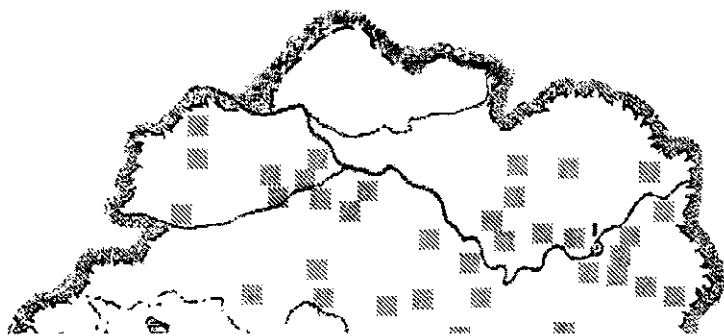
Усяго ў архіве захоўваюцца звесткі, сабраныя ў 93 н. п. 16 раёнаў Беларускага Падзвіння², але для мэтай картаграфавання частка пунктаў, якія рэальна знаходзяцца на невялікай адлегласці адзін ад другога, аб’яднаная, таму на картах пры прадстаўлены 52 пазіцыямі. Такім чынам, у параўнанні з картай ЛАБНГ гаворка ідзе пра фактаграфічную базу, якая большая ў некалькі разоў.

Зразумела, асноўнай і найбольш частотнай назвай з’яўляецца адлюстраваная на пададзенай ніжэй карце 2 [барада] і яе дэмінутывы: *барада, бародка, барадэнка*. Звяртаюць на сябе ўвагу два згушчэнні назвы – на захадзе і ўсходзе, прычым канцэнтруюцца непасрэдна ў прыдзвінскіх мікраарэалах.

Таксама з [барадой] звязаны змест наступнай карты 3, але тут асноўнае найменне, пададзенае размытай заліўкай, мае аб’ектныя ці атрыбутыўныя пашыральнікі – своеасаблівыя этналінгвістычныя дэтэрмінатывы: *Богу барада* (Панкры Гарадоцкага р-на), *Богу на бараду* (Філіпенкі Шумілінскага р-на), *Пятрова барада* (Манякова Мёрскага р-на), *Іванова барада* (Саўчанкі Віцебскага р-на), *барада хазяіна* (Пад’яльцы Мёрскага р-на, Саўчанкі), *барада казла* (Вярхоўе Віцебскага р-на). Не можа не выклікаць цікаўнасці канцэнтрацыя падобных словазлучэнняў у віцебскай зоне, хаця стракатаць іх пашыральнікаў (кожны раз асобнага!) не дазваляе пакуль высунуць ніякіх слушных гіпотэз ні аб распаўсюджанасці, ні адносна іх магчымай генетычнай звязанасці.

¹ Падрабязна аб «барадзе» на шырокім славянскім фонсе [7, с. 231 – 234].

² *Бешанковіцкі* (5/4: 5 н. п., 4 пазіцыі на карце): Берастні, Камоскі, Лабачова, Плісы, Ульянаўка; *Браслаўскі* (9/6): Азяраўцы, Альшапка, Дрысвяты, Дуброўка, Елья, Зарачча, Плосы, Урбаны, Шамялі; *Верхнядзвінскі* (1/1): Ляшчылава; *Віцебскі* (12/7): Будзянка, Вярхоўе, Друкава, Камары, Кароўка, Мішкура, Мяклава, Парэчча, Пухавічы, Саўчанкі, Слабада, Тарасенкі; *Гарадоцкі* (6/3): Віроўля, Паганяліна, Панкры, Панкры Малья, Скрыпкі, Цемнікі; *Глыбоцкі* (9/5): Бычова, Бялёвічы, Галубічы, Глыбокае, Лавішкі, Канстанцінава, Карабы 2-я, Свіла 2-я, Стрынадкі; *Дошчыцкі* (1/1): Несцяроўшчына; *Лепельскі* (8/2): Батуколава, Гаравыя, Двор-Суша, Завадзіна, Завозер’е, Загорцы, Замошша, Суша; *Лёзненскі* (11/3): Вялікае Сяло, Гушчыно, Забалацце, Замошша, Красыні, Лёзна, Смародзіна, Стараселле, Стасева, Чарнаручча, Шавялі; *Мёрскі* (10/5): Восцевічы, Кісялі, Клімяты, Манякова, Пад’яльцы, Перабродзе, Ракуны, Сачыўкі, Супорніца, Туркава; *Пастаўскі* (5/4): Васевічы, Казлоўшчына, Кубаркі, Навасёлкі, Семянці; *Полацкі* (3/3): Завозер’е, Шлюбаўшчына, Шпакаўшчына; *Расонскі* (2/2): Марышца, Янкавічы; *Сенненскі* (1/1): Рубежніца; *Шаркоўшчынскі* (3/2): Астраўляне, Рачкі, Сасноўцы; *Шумілінскі* (7/3): Грудзінава, Захарава, Обаль, Рассалом, Слудашы, Ферма, Філіпенкі.

Карта 2. [Барата]

Карта 3. [Барата] + аб'ект/атрыбуты

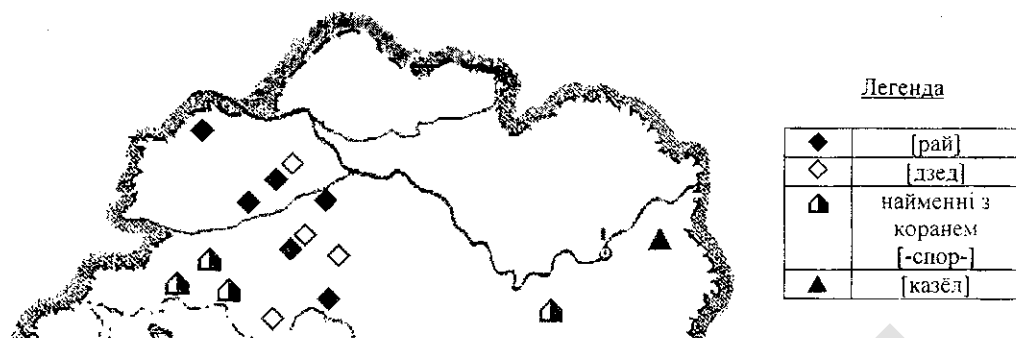
Карта 4 паказвае распаўсюджанасць прэфіксальных назваў з коранем [-жын-], якія таксама накладзены на размытую заліўку «барады»: з прэфіксам *аб-*: *абжынкi, абжынак*; з прэфіксам *да-*: *дажон, дажынкi*; з прэфіксам *за-*: *зажынкi*. Безумоўна, супрацьпастаўленымі з'яўляюцца тут перыферыяная заходняя і паўднёвая фіксацыя, з'яднаная, аднак, прэфіксам *аб-*, і ўсходняя з прэфіксамі *да-* і *за-*. Наяўнае прыцягненне большасці гэтых найменняў да можаў «бародных» арэалаў можа, відаць, сведчыць аб другаснасці ці субстытуцыянальным статусе гэтых найменняў, што цалкам зразумела, калі ўлічыць безумоўную тэндэнцыю да паступовага затухання традыцыі.

Карта 4. [Барата] + найменні з коранем [-жын-]

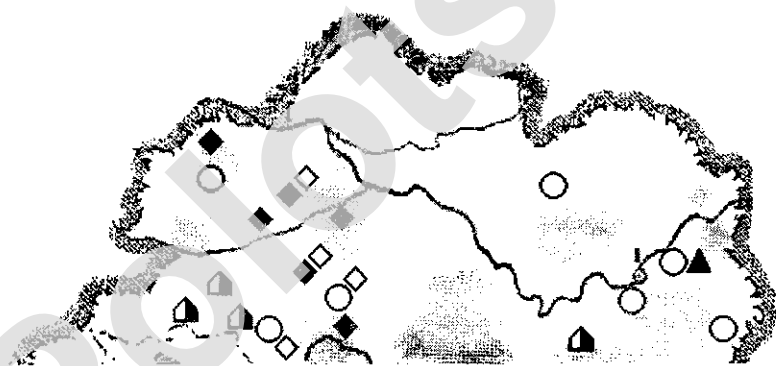
Наступная карта, на якой картаграфаваны менш частотныя найменні (хаця, напрыклад, [рай] мае столькі ж фіксацый, як і асноўны матыў папярэдняй карты), падаеца найбольш рэпрэзентатыўнай якраз для падзвінскага этнакультурнага рэгіёну. На самой справе, відавочныя (і да таго ж спалучаныя) асобныя арэалы найменняў, якія працягваюць [рай] – *рай, раёк* і [дзед] – *дэд, дзед, дзядк*, у географічнай сукупнасці з лексэмамі з коранем [-спор-] утвараюць спецыфічную этналінгвістычную зону, якая супрацьпастаўлена не толькі ўсходнедзвінскай з адзінкавым [казлом] (*завязалі казла*: Вярхоўе Віцебскага р-на), але вылучаеца як асобная і ў агульнабеларускай этналінгвагеаграфічнай прасторы. Апрача дажынальнай «барады» *раем*, як вядома, называеца і дажыначная песня – намінацыя, хутчэй за ўсё, другая і семантычна пераасэнсаваная. Безумоўную цікавасць разам са звычайнымі («сінгularнымі») кантынуантамі [дзед] выклікае найменне *дзядк* (Бялевічы Глыбоцкага р-на), якое не можа не асэнсоўвацца ў кантэксце памі-

нальных алюзій. Некаторай варыятыўнасцю адзначаюцца лексемы з каранем [-спор-]: *спаркі, спарынн, спарыннн, спарына*. Асноўны арэал распаўсюджання намінацый [казёл, каза] – Заходняе Палессе, таму з’яўленне аналагічнай лексемы ў складзе словазлучэння ў крывіцкай зоне можа быць вынікам больш позніх уплываў альбо культурнай міграцыі.

Карта 5. Малачастотныя найменні

Апошняя карта сінтэзуе прадстаўленыя вышэй матэрыялы: на «бародны» фон (асобны абрадавы тэрмін і словазлучэнні з ім) накладзены астатнія групы, аднак найменні з каранем [-жын-] не дыферэнцыруюцца. Менавіта гэты картаграфічны варыянт падаўся найбольш прыдатным для маніфестацыі распаўсюджання ў Падзвінні абрадавай тэрміналогіі, звязанай з дажынальнымі прадметамі, якія сімвалізуюць заканчэнне жніва. Можна, безумоўна, канстатаваць відавочную супрацьпастаўленасць двух падзвінскіх арэалаў гэтага сегмента беларускай традыцыйнай духоўнай культуры – заходняга і ўсходняга, прычым якраз у заходняй канцэнтруецца найбольшая колькасць этналінгвістычных старажытнасцей. Магчыма, апошняе звязана з тым, што адзначаная тэрыторыя з’яўляецца, з аднаго боку, гістарычным крывіцка-дрэгавіцкім памежжам, а з другога – зонай шматвяковага славянска-балтыйскага этнакультурнага і этналінгвістычнага кантактавання.

Карта 6. Намінацыі дажынальнай «бароды» ў Падзвінні

ЛІТАРАТУРА

1. Полесский этнолингвистический сборник. – М.: Наука, 1983. – 287 с.
2. Сапунов, А.П. Река Западная Двина. Историко-географический обзор / А.П. Сапунов. – Витебск, 1893. – 512, XXII с.
3. Традыцыйная мастацкая культура Беларусі: у 6 т. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – Т. 2: Віцебскае Падзвінне. – 910 с.
4. Полацкі этнаграфічны зборнік: у 2 ч. / склад. А.У. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – Вып. 1: Народная медыцына беларусаў Падзвіння. – 148 с.
5. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. – Мінск: ФФД Рэсп. Беларусь; М-ва архіт. і буд-ва. 1996. – Т. 3: Чалавек. – 115 с.; 293 карты.
6. Інструкцыя па збіранню матэрыялаў для складання лексічнага атласа беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 164 с.
7. Терновская, О.А. «Борода» / О.А. Терновская // Славянские древности. Этнолингвист. словарь; под ред. Н.И. Толстого. – М.: Междунар. отношения, 1995. – Т. 1. – 584 с.